

<https://doi.org/10.3176/biol.1969.1.12>

LOODUSKAITSE * ОХРАНА ПРИРОДЫ

E. KUMARI

LOODUSKAITSEALASE TEADUSLIKU UURIMISTÖÖ ORGANISEERIMISEST JA KOORDINEERIMISEST EESTI NSV-S

Э. КУМАРИ. ОРГАНИЗАЦИЯ И КООРДИНАЦИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ ПО ОХРАНЕ ПРИРОДЫ В ЭСТОНСКОЙ ССР

E. KUMARI. ORGANISATION UND KOORDINATION DER WISSENSCHAFTLICHEN ARBEIT AUF DEM GEBIETE DES NATURSCHUTZES IN DER ESTNISCHEN SSR

Novembris 1958 toimus Tartus ENSV Teaduste Akadeemia Looduskaitse Komisjoni IV laiendatud pleenum, kus võeti arutusele teadusliku uurimistöö küsimused looduskaitse valdkonnas meie vabariigi ulatuses. Pleenum püstitas ülesanded, mis järgneva kümne aasta vältel on olnud Looduskaitse Komisjoni tegevuse aluseks looduskaitsealase teadusliku uurimistöö organiseerimisel ja koordineerimisel.

Vahepeal on looduskaitse valdkonnas Eesti NSV-s toimunud mitmeid administratiivseid ümberkorraldamisi ja uute asutuste ellukutsumisi (ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeerium, ENSV Ministrite Nõukogu Looduskaitse Komisjon, ENSV Looduskaitse Selts), kuid, nagu ennegi, on ENSV TA Looduskaitse Komisjon jäänud vabariigi juhtivaks teaduslikuks looduskaitse keskuseks, mis asetab temale suure vastutuse. Et teaduslike looduskaitseprobleemide püstitamisest on möödunud nüüd kümme aastat, pole üleliigne avalikkust tutvustada selle aja vältel päevakorras olnud peamiste küsimustega, mõningate saavutustega ja uutena üleskerkinud probleemidega.

Looduskaitse teadusliku uurimistööga tegeleb või vähemalt peaks tegelema terve rida asutusi: ENSV Teaduste Akadeemia teatavad instituudid, ENSV TA juures asuv Loodusuurijate Selts, Tartu Riikliku Ülikooli, Eesti Põllumajanduse Akadeemia ja Tallinna Polütehnilise Instituudi kateedrid, mitmed meditsiinilised uurimis- ja õppeasutused, mõned ametkondlikud instituudid ja laboratooriumid jne. Nende asutuste tööplaanides võimegi leida teemasid, millest enamik on kaudse, mõned aga ka otsese looduskaitse suunitlusega. Samuti tegeleb enamik ENSV TA Looduskaitse Komisjoni liikmeid oma põhitöös looduskaitsealaste teaduslike küsimuste uurimisega, kuigi see alati ei peegeldu nende tööplaanides.

Juba alguses on vaja tähelepanu juhtida sellele suurele osale, mida looduskaitse teaduslike aluste uurimisel ja võrdlemisel on täita rahvusvahelisel teaduslikul kirjandusel. Looduskaitse teaduslik töö vajab head kursisolekut sündmustega üle kogu maailma ja nende kiirete muutustega ning edusammudega, mis toimuvad viimasel ajal looduskaitse kui abinõude süsteemi ja uurimisdistsipliini väljakujunemisel. Sellepärast on ENSV TA juures asuva Loodusuurijate Seltsi raamatukogu ENSV TA Looduskaitse Komisjoni initsiatiivil alustanud perioodilise kirjanduse vahetust (komisjonil oma kirjandusevahetus puudub) paljude välisriikidega. Ka NSV Liidus ilmuvaid kogumikke ja kohalikke aperiio-

dilisi väljaandeid saabub seltsi raamatukogule osalt vahetuse, osalt kingituste teel. Halvem on olukord monograafiatega ja käsiraamatutega, mida samuti on võimaldunud hankida nii vahetuse kui ka kingituste teel.

Ülemaailmse looduskaitsealase kirjanduse bibliograafia koostamine jätkub praegu juba kümnendat aastat. Eesti looduskaitsealase üldbibliograafia koostamise mõte on algatatud (M. Margus) ja ootab ellurakendamist, kui laheneb tööjookusimus.

Looduskaitse teaduslike aluste läbitöötamine on ühelt poolt akadeemiliste uurimis-asutuste, teiselt poolt ka looduskaitsealade (vastavalt looduskaitseala profiilile) üles-andeks. Ei saa salata, et sel alal esineb praegu suuri puudujääke nii ühes kui ka teises liinis.

ENSV Teaduste Akadeemia instituutidest, kus looduskaitse temaatikat on kerge raken-dada (ja mõnedes rakendataksegi), võiks nimetada Zooloogia ja Botaanika Instituuti, Eksperimentaalbioloogia Instituuti, Geoloogia Instituuti ja Tallinna Botaanikaaeda. Häid võimalusi leidub selleks ka Tartu Riikliku Ülikooli Bioloogia-Geograafiateaduskonna kateedrites.

Teadusliku uurimistöö ulatus ja kvaliteet meie neljal looduskaitsealal on erinev ja sõltub kõigepealt nende koosseisulistest võimalustest. Looduskaitsealade kontakt TA Looduskaitse Komisjoniga, mis aastatel 1958—1961 oli üsna tihe, on lõdvenenud ja vahepeal, kuni 1967. aastani, ei peetud isegi vajalikuks looduskaitsealade uurimistöö plaane Looduskaitse Komisjonile tutvustada. See viis lõpuks olukorrani, et mõnel loodus-kaitsealal (näit. Matsalus) hakati tegelema kõrvaliste ülesannetega, juba niigi vähesed teaduslikud töötajad paisati laiali selliste tööde täitmiseks, millel antud looduskaitsealaga pole midagi ühist.

Teaduslikust uurimistööst looduskaitsealadel on osa võtnud ka teised uurimis-asutused (näit. ENSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituut) ja õppeasutused (näit. Tartu Riikliku Ülikooli kateedrid). Sellist moodust oleks vaja aga hoopis intensiivsemalt kasu-tada, andes vajaduse korral uurimis-asutustele lepingulisi ülesandeid. Teaduslikke asutusi tuleb kritiseerida sellepärast, et nad liiga vähe on kasutanud looduskaitse- ja keelualasid uurimistöö baasina.

Alatiste keelualade osatähtsus teadusliku uurimistöö baasidena on seni olnud võrd-lemisi tagasihoidlik. Mõnel neist on uurimisi korraldanud Tartu Riikliku Ülikooli geo-graafia kateeder ning taimesüsteemaatika ja geobotaanika kateeder, instituutidest ENSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituut. Suuremad alatised keelualad võiksid edaspidigi materjali pakkuda üliõpilaste kursuse- ja diplomitöödeks, isegi väitekirjade jaoks.

Looduskaitse alla võetud üksikobjektide teaduslik uurimine on edenend vaid mõne-del erialadel. Nimetame siinkohal geoloogiliste loodusmälestusmärkide (rändrahnud, paljandid jne.) ning mõnede haruldaste taime- ja loomaliikide uurimist. Üldiselt jätab üksikobjektide teadusliku uurimise intensiivsus soovida, ja mõned rühmad (näit. põlised puud) on seni detailselt uurimata.

Kogu eespool öeldu puudutab looduskaitse temaatikat kitsamas mõttes. Mis puutub looduskaitsele laiemas mõttes — looduslike ressursside, elukeskkonna puhtana hoidmise, maastiku hoolduse ja planeerimise jne. küsimustesse —, siis on see temaatika väga avar. Siin on isegi raske piiri tõmmata, millisele erialale antud uurimus kuulub: kas ta on rohkem uurimistöö või praktiliste soovituste laadi, vastavalt — kas ta kuulub teadusliku või rakendusliku looduskaitse valdkonda. Muidugi ei saa ENSV TA Looduskaitse Komis-jon kui puhtühiskondlik organisatsioon tegelda kogu selle laialdase temaatika arveie-võtuga, vaid tema peatähelepanu saab ikkagi olla pööratud just looduskaitse kitsamale temaatikale, mida lahendavad geograafid, geoloogid, bioloogid ja arstid (hügieenikud).

Arvesse võttes TA Looduskaitse Komisjoni uue põhimääruse (kinnitatud ENSV TA Teaduste Akadeemia Presiidiumi poolt 16. mail 1967) sätteid komisjoni ülesannete kohta ja tema seisundit NSV Liidu Teaduste Akadeemia Üldbioloogia Osakonna probleemino-u-kogu regionaalse sektsioonina alajaotuse «Looduskaitse teaduslikud alused» osas, võiks Looduskaitse Komisjoni tegevust teadusliku uurimistöö organiseerimisel ja koordineeri-misel Eesti NSV-s visandada järgnevalt kirjeldatud põhijoontes.

Nagu igal teisel Teaduste Akadeemia süsteemis oleval asutusel või organisatsioonil, nii ka Looduskaitse Komisjonil on peamiseks tegevusalaks teaduslik töö. Komisjon oma praeguses koosseisus on komplekteeritud geograafia, maastikuarhitektuuri, geoloogia, botaanika, metsateaduse, zooloogia, põllumajandusteaduse, tehnika ja hügieeni esindajatest. Komisjonil on 20 liiget. Sellest parajasti piisab, et hõlmata tegevusalasse looduskaitse tähtsamaid aspekte. Komisjoni koosseisus on 3 teaduste doktorit, 13 kandidaati ja 4 ilma teadusliku kraadita liiget. Kuigi komisjoni koosolekutel, mis, välja arvatud suvel, toimuvad võimalikult kord kuus, ja seni peetud kümnel laiendatud pleenumil (toimuvad kord aastas) on arutatud ka teisi küsimusi, on komisjoni põhiülesandeks juhatada ja koordineerida vabariigis tehtavat teaduslikku tööd looduskaitse alal. Seda tööd on komisjon teinud oma asutamise algusest peale ja eriti on sellele rõhku pandud viimasel ajal.

Kogu möödunud 12 aasta jooksul on komisjon palju tegeinud nende maa-alade ja üksikobjektide väljasegitamisega, mis vajavad looduskaitset. Selleks on tema liikmed, samuti väljaspool olevad aktivistid, eriti ENSV TA juures asuva Loodusuurijate Seltsi liikmed ja usaldusmehed, teinud kohapeal teaduslikku uurimistööd ja korraldanud vaatlusi, mille tulemusel komisjoni koosolekutel on võidud arutada kaitsealade loomise projekte, mis on edasi saadetud Looduskaitse Valitsusele. Kõik vabariigi looduskaitsealad ja alatised keelualad on asutatud meie ettepanekul. Komisjoni liikmed on välja töötanud konkreetsed kavad teadusliku uurimistöö korraldamiseks looduskaitseaiadel, võttes aluseks «Looduskaitse bülletàänis» nr. 1 (1959) avaldatud üldpõhimõtted. Nende alusel asusid looduskaitsealad ka teaduslikku uurimistööd organiseerima. Teadusliku uurimistöö ülesannetest ja suundadest Eesti NSV riiklikel looduskaitsealadel ja keelualadel on palju juttu olnud kõigi vahepealsete aastate jooksul. Uuesti kerkis küsimus ulatuslikumalt üles 1967. aastal, mille tulemusel komisjoni 1968. aasta koosolekud on põhiliselt sisustatud looduskaitsealase teadusliku uurimistöö korraldamise küsimustega vabariigis (mitte ainult kaitsealadel). Vastava eripleenumi korraldamine nähakse ette 1969. aastal.

Komisjoni tegevus ei hõlma ainult kaitse alla võetud ja selleks esitatud territooriume ning üksikobjekte, vaid ka vabariigi looduslikke ressursse ja looduslikku keskkonda. Viimase osas on üks looduskaitse pleenum arutanud vetõ reostamise ja teine õhu saastamise küsimusi. Esmakordselt Eestis tõstatas TA Looduskaitse Komisjon 1964. aastal pestitsiidide uurimise vajaduse meie vabariigis, arutas mitmel koosolekul taimekaitsemürkide kasutamist ja oli initsiaatoriks R. Carsoni raamatu «Hääletu kevad» tõlkimisel eesti keelde. Nüüd tegelevad pestitsiidide uurimise ja nende kahjuliku mõju vähendamise küsimustega juba mitmed asutused.

Aastatel 1967 ja 1968 on Looduskaitse Komisjon järjest enam hakanud tegelema looduskaitse küsimustega rahva massilise kogunemise kohtades, mis on eriti tähtis seoses üldise üleminekuga viiepäevasele tööpäevale. Tihedasti rahvastatud aladel vääriivad looduskaitse korraldamise teaduslikud alused tähelepanu ka edaspidi.

Ressurssoloogilise uurimistöö korraldamisele ei ole komisjon nimetamisväärset abi saanud osutada. Seda tööd tehakse juba pikemat aega mitme ametkonna (ka ENSV Teaduste Akadeemia) süsteemis, ilma et erilisi kontakte omavahel oleks saadud luua. Kõige lähemal komisjoni profiilile on olnud jahti- ja kalamajanduslik uurimistöö, kusjuures komisjoni nende erialade liikmed on ise olnud tööde initsiaatoriks.

Looduskaitsealase teadusliku uurimistöö kogemuste üldistamise alal on TA Looduskaitse Komisjon pidevat kontakti pidanud üleliiduliste, välismaiste ja rahvusvaheliste organisatsioonidega. Eriti suurt abi tööle on andnud looduskaitsealase teadusliku kirjanduse läbitöötamine. Selle tulemusena on valminud mitmed teoreetilised ettekanded ja kirjutised, mis on avaldatud nii kodu- kui ka välismaal.

Looduskaitsealase teadusliku uurimistöö organiseerimise küsimused on juba algusest peale seisnud komisjoni koosolekute päevakorras. Teatava ülevaate pleenumite temaatikast pakuvad «Looduskaitse bülletàänid», mida seni on ilmunud neli numbrit; peale nende on veel kolm numbrit trükkimiseks ette valmistatud. Uhes neist avaldab V. Hang pikema ülevaate komisjoni senise tegevuse kohta.

Looduskaitse õpetamise programmide väljatöötamisest ning looduskaitse teaduslikes ja metoodilistes küsimustes konsultatsioonide andmisest õppeasutustele on TA Looduskaitse Komisjon pidevalt osa võtnud. Siin on eriti silma paistnud komisjoni endine teaduslik sekretär J. Eilart (praegu ENSV Looduskaitse Seltsi aseesimees) ja komisjoni aseesimees, ENSV teeneline õpetaja A. Valsiner. Ka komisjoni endine liige V. Voore on sel alal aktiivselt kaasa töötanud. Komisjoni kontakt koolidega on alati olnud pidev. Nüüd on suurt tähelepanu hakatud pöörama looduskaitsealasele kasvatustööle ka pioneerilaagrites (A. Valsiner). Eripleenumil käsitleti looduskaitsealase kasvatustöö organiseerimist koolides (samuti A. Valsiner). Pedagoogilistele ajakirjadele («Nõukogude Kool», «Nõukogude Õpetaja») on komisjoni liikmed igal aastal kaastööd teinud.

Nüüd jõuamegi looduskaitsealaste raamatute, brošüüride ja artiklite juurde, mille koostamine on olnud ja jääb ka edaspidi komisjoni üheks tähtsaks tööloiguks. Mainime kas või selliseid teoseid nagu «Eesti kaunis loodus», «Looduskaitse teatnik», looduskaitse bületäänid ja õpik-käsiraamatu «Looduskaitse» mahukas käsikiri. Loendamatul hulgal on kirjutatud ajakirja- ja ajaleheartikleid; nende kohta on komisjoni teaduslik sekretär V. Hang koostanud põhjaliku bibliograafia, mis jääb ootama trüki avaldamist.

Enamik sellest trükitoodangust on populariseeriv. Puhtteaduslikke, looduskaitse teoreetilisi küsimusi käsitlevaid kirjutisi on ilmunud kahjuks vähe. Meie looduskaitset tutvustavaid artikleid on avaldatud ka üleliidulises ja välismaa perioodikas. Moskvas ilmuva suure looduskaitsealade käsiraamatu jaoks on kirjutatud ülevaade Eesti NSV looduskaitsealadest.

Alates 1968. a. sügisest sisustab TA Looduskaitse Komisjon ENSV Teaduste Akadeemia looduskaitse rahvaülikooli tööd (Tallinnas) ja organiseerib looduskaitse teoreetilist seminari (Tartus). Esimene on mõeldud rahva looduskaitsealaste teadmiste tõstmiseks, teine — looduskaitse teoreetiliste ja metodoloogiliste küsimuste arutamiseks.

TA Looduskaitse Komisjoni sidemeid teiste asutustega võib lühidalt iseloomustada järgmiselt. ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeeriumi Looduskaitse Valitsusega peab komisjon kontakti kõigis küsimustes, mis puudutavad looduskaitse ellurakendamist. Looduskaitse Komisjoni koosolekute kõik tähtsamad otsused saadetakse Looduskaitse Valitsusele. ENSV Ministrite Nõukogu Looduskaitse Komisjoni liikmeteks on kaks meie komisjoni liiget. ENSV TA juures asuva Loodusuurijate Seltsiga on TA Looduskaitse Komisjonil pidevalt olnud hea kontakt. Ajakirjale «Eesti Loodus» on komisjoni teaduslik sekretär V. Hang andnud jooksvat informatsiooni meie tööst.

E. Kumari on NSVL Põllumajanduse Ministeeriumi Looduskaitse, Looduskaitsealade ja Jahimajanduse Teaduslik-Tehnilise Nõukogu liige. Selle peavalitsusega, samuti peavalitsusele alluva Looduskaitse Kesklaboratooriumiga, on TA Looduskaitse Komisjonil ammuksidemed. Meie komisjon on oma esindajate kaudu osa võtnud kõigist üleliidulistest looduskaitsealastest nõupidamistest. Tal on sidemeid kõikide liiduvabariikide teaduste akadeemiade looduskaitse komisjonidega ja mitmete liiduvabariikide looduskaitse komiteedega või valitsustega.

Varsti pärast asutamist tekkis ENSV TA Looduskaitse Komisjonil kontakt Rahvusvahelise Looduse ja Looduslike Ressursside Kaitse Liiduga (IUCN), kelle korraldatud kahest rahvusvahelisest looduskaitse kongressist ENSV TA Looduskaitse Komisjoni esindaja osa võttis. Peale selle ollakse kontaktis Rahvusvahelise Bioloogia Programmi looduskaitse sektsiooniga (IBP, section CT), Rahvusvahelise Linnukaitse Nõukoguga (ICBP), Rahvusvahelise Veelindude Uurimise Bürooga (IWRB), Maailma Metsiku Looduse Fondiga (WWF).

Lõpuks ei saa mööda minna looduskaitsealase teadusliku uurimistöö koordineerimise mõningatest printsiipialsetest küsimustest meie vabariigis.

Teaduslikku uurimistööd on kutsutud ja seatud organiseerima ning koordineerima ENSV Teaduste Akadeemia oma osakondade ja koordineerimiskomisjonide kaudu. Nii nagu igas teiseski liiduvabariigis, on Teaduste Akadeemia ka meil kõrgeimaks teaduseasutuseks, kuhu on koondunud parimad ning kõrge teadusliku kvalifikatsiooniga eriteadlased. Looduskaitse alal on akadeemia koordineerimisorganiks ENSV TA Loodus-

kaitse Komisjon. Seda mitte ainult Teaduste Akadeemia enda piirides, vaid asutuste vahel üldse, mis tegelevad teadusliku uurimistööga looduskaitse valdkonnas. Vastavalt on koostatud Looduskaitse Komisjoni põhimäärus, vastavalt komplekteeritud tema isikuline koosseis.

Teaduslikku tööd võivad ja saavad sisuliselt koordineerida ainult teadlased ise. Seda on õigustatud tegema isikud, kes aktiivselt osa võtavad teaduslikust uurimistööst ja uue teadusliku kaadri kasvatamisest. Teaduslikku uurimistööd ette dikteerida administratiivsel teel, teaduslikke küsimusi lahendada käsu korras on vastuolus teaduse arenemise üldiste printsiipidega. Surveavaldusmeetodite läbikukkumise kohta teaduses pakub näiteid ka nõukogude teaduse hiline minevik.

Kõik seesama kehtib samuti looduskaitsealase teadusliku uurimistöö kohta. On tarvis, et kõigile Teaduste Akadeemia koordineerimiskomisjonidele antakse teatavad üldtunnustatud õigused teadusliku töö koordineerimiseks vabariigis, et ei leiutataks asutusi ega instantsid, mis akadeemia koordineerimisorganite tööd hakkaksid omakorda koordineerima.

Viimastel aastatel on meie vabariigis kõrgemalt poolt tulnud soodustustel tekkinud looduskaitsega tegelevate asutuste ja organisatsioonide üliküllus. Lisaks juba olemasolevatele ja edukalt tegutsevatele organisatsioonidele (ENSV TA juures asuv Loodusuurijate Selts, ENSV TA Looduskaitse Komisjon, Looduskaitse Valitsus) on loodud terve rida uusi (looduskaitse komisjonid rajoonides ja linnades, ENSV Ministrite Nõukogu Looduskaitse Komisjon, ENSV Looduskaitse Selts oma osakondadega). Need kõik tahavad tegutseda, et õigustada oma olemasolu.

Ja ometi on looduskaitseideede ellurakendamise tulemused Eestis märksa tagasihoidlikumad, kui seda eeldada lubaks looduskaitsega tegelevate instantside suur arv. On tekkinud parallelism ja üksteise töö dubleerimine, millele on tähelepanu juhtinud mitte ainult teadlased, vaid ka tavalised kodanikud, kes ei tea, kuhu ühel või teisel konkreetsel juhul pöörduda. Looduskaitse Selts on asunud üle võtma funktsioone, mis on Loodusuurijate Seltsi töö aluseks olnud juba rohkem kui saja aasta vältel ja ta nime kuulsaks teinud kodu- ja välismaal.

Selles olukorras on eriti tähtis, et ENSV Teaduste Akadeemia võiks täita oma koordineerimisfunktsioone kõigil teadusaladel, et ka looduskaitsealase teadusliku uurimistöö koordineerimine toimuks kõrgel teaduslikul tasemel. Administratiivsed asutused, nii tähtis kui nende osa teadlaste soovitude ellurakendamisel ka ei oleks, ei saa olla teadust koordineerivate funktsioonidega.

Need kõik on tõsised probleemid, mis looduskaitsealase teadusliku uurimistöö organiseerimisel ja koordineerimisel Eesti NSV-s tänapäeval esile kerkivad. Looduskaitse erinevates asutustes ei ole nende kohta kahjuks ühist arvamust. Elame praegu teaduse ja kogu meie ühiskonna demokratiseerimise tähe all ja sellepärast on vaja neist küsimustest ka avalikult kõnelda.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Looduskaitse Komisjon*

Saabus toimetusse
5. I 1968